

ПРАВОВА СИЛА РІШЕНЬ СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

THE LEGAL POWER OF THE DECISIONS OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EU

Комарова Т.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується правова сила рішень Суду справедливості Європейського Союзу, зокрема, з точки зору концепції *stare decisis*. Розглянута практика Суду справедливості ЄС, яка дозволяє стверджувати, що Суд наділений правотворчими функціями, які дозволили йому реалізувати процес конституціоналізації права ЄС.

Ключові слова: право ЄС, Суд справедливості ЄС, судові рішення, судова правотворчість.

В статье исследуется правовая сила решений Суда справедливости Европейского Союза, в том числе, с точки зрения концепции *stare decisis*. Рассмотрена практика Суда справедливости ЕС, которая позволяет утверждать, что Суд наделен правотворческими функциями, которые позволили ему реализовать процесс конституционализации права ЕС.

Ключевые слова: право ЕС, Суд справедливости ЕС, судебное решение, судебное правотворчество.

The legal power of the judicial decisions of the Court of Justice of the European Union is examined in the light of *stare decisis* concept. The practice of the Court of Justice of the EU, which allow to assert, that the Court possesses the law making power is analyzed.

Key words: EU law, Court of Justice of the EU, judicial decision, judicial law making.

Постановка проблеми. Активна діяльність Суду справедливості ЄС нерозривно пов'язана із процесуальною формою, в якій реалізується його юрисдикція. Такими формами реалізації є провадження та рішення – остаточні акти судового розгляду. Саме юридична сила рішень Суду справедливості ЄС визначає їх місце серед інших джерел права Союзу.

Актуальність. З'ясування юридичної сили рішень Суду справедливості ЄС є вкрай важливим для ефективного розвитку правопорядку ЄС у цілому та задля виконання цих рішень державами-членами ЄС, інститутами ЄС та приватними особами. Оскільки рішення Суду справедливості ЄС часто беруться за основу формування політик Союзу, то глибинне розуміння їх природи та сили дозволить розуміти основи діяльності ЄС.

Стан дослідження. Питання юридичної сили рішень Суду справедливості ЄС досліджувалися Т.М. Анакіною, С.Ю. Кашкіним, М.Н. Марченко, О.М. Москаленко тощо. Але переважна більшість досліджень – це західноєвропейські дослідження К. Альтер (Alter K.), Ф. Келемена (F. Kelemen), М. Бейлі (M. Bailey), Р. Мартінсена (R. Martinsen) тощо.

Мета. Мета роботи полягає у з'ясуванні юридичної сили рішень Суду справедливості ЄС із врахуванням його практики.

Виклад основних положень. Юрисдикція Суду справедливості ЄС, як зазначалося, реалізується в процесуальних формах. Ними, власне, є провадження та рішення – остаточні акти судового розгляду. Такий теоретичний концепт є визначальним не лише для характеристики механізмів реалізації юрисдикції Суду справедливості ЄС, але відбиває і такий феномен судочинства, як розгляд справи

у розумінні процесуальних гарантій належного та справедливого правосуддя, оскільки процедури судочинства та судові рішення, як правові інструменти, забезпечують не лише формальне вирішення того чи іншого юридичного питання, але й правову визначеність та правопорядок у цілому, тобто, є гарантіями принципу *res judicata*.

Завдання, які ставляться перед Судом справедливості ЄС, значною мірою визначають специфіку актів, що ухвалюються ним. Він уповноважений видавати три види рішень: власне рішення, накази та висновки. Рішення та висновки ухвалюються Судом у межах тих чи інших проваджень за результатами розгляду справ, а накази ухвалюються під час вирішення процесуальних питань або з'ясування, що подібне питання вже було винесене в рамках іншого процесу або питання є явно очевидним, враховуючи вже наявну практику. У такому разі Суд виносить наказ, який відсилає до попереднього рішення або практики (ч. 3 ст. 104 Регламенту Суду справедливості ЄС).

Судовий розгляд за всіма процедурами, що відносяться до юрисдикції Суду справедливості ЄС, як правило, закінчується ухваленням рішення Суду.

Висновки Суду справедливості виносить за запитом держав-членів, Парламенту, Ради чи Комісії щодо відповідності міжнародних угод, які укладаються Союзом і третіми державами чи міжнародними організаціями, положенням установчих договорів (ст. 218 Договору про функціонування ЄС).

Питання щодо руху справи, зупинення застосування оскаржуваного акта, встановлення необхідних тимчасових заходів, зупинення примусового виконання деяких рішень Ради або Комісії, питання щодо допиту свідків, залучення експертів, виправ-

лення у рішенні помилок, надання правової допомоги, визнання апеляції неприпустимою та судових витрат¹ вирішуються Судом справедливості ЄС шляхом винесення наказів.

Оскільки накази стосуються внутрішніх процесуальних питань, а висновки за статистику не становлять великого обсягу роботи Суду², то саме рішення Суду справедливості ЄС як форма реалізації його юрисдикції має безпосередній вплив на інтеграційний правопорядок.

Варто зазначити, що більшість науковців виділяють у якості джерел права ЄС разом із установчими договорами, нормативними актами інститутів Союзу, які видаються у відповідному порядку на основі, встановленій у вищезазначених договорах, та деякими іншими вторинними джерелами саме рішення Суду справедливості ЄС. С.Ю. Кашкін відзначає особливий статус рішень наднаціональних судів і відносить їх до третьої, особливої групи джерел права ЄС, поряд із первинним та вторинним правом [1, с. 56]. О.М. Москаленко, говорячи про класифікацію джерел права ЄС, ставить прецеденти Суду ЄС на третій рівень виробленої ієрархії, тобто, після установчих договорів (перший рівень) та міжнародно-правових зобов'язань ЄС (другий рівень). Що цікаво, на четвертий рівень науковець ставить акти органів ЄС, а це підкреслює той факт, що «саме нормативно-правові акти Співтовариств мають відповідати рішенням Суду ЄС, а не навпаки, як це прийнято у більшості національних правових систем» [2, с. 54, 56]. Такі відомі науковці з європейського права, як Дж. Стейнер (J. Steiner) та Л. Вудз (L. Woods), навіть називають рішення Суду, що становлять джерела права ЄС, «судовим законодавством» [3, с. 48]. Вони є прихильниками думки, що рішення Суду справедливості ЄС не можна відносити суто до актів вторинного права, оскільки Суд справедливості ЄС посідає особливе місце в інституційній системі Союзу та своїм тлумаченням положень установчих договорів виходить за рамки тлумачення лише вторинного права і тим самим його тлумачення є формою права. Дуже влучним у цьому контексті є вираз С.Ю. Кашкіна, що, даючи офіційне тлумачення установчим договорам та виводячи з них нові норми, суди Союзу розвивають первинне право Союзу, створюють його «живу конституцію» [4, с. 145]. Майже так висловився і Ф. Манчіні (F. Mancini). Він зазначив, що Суд справедливості ЄС, надаючи телеологічне та систематичне тлумачення установчим договорам, розпочав їх конституціоналізацію [5, с. 296].

Як одна з форм права, рішення Суду справедливості ЄС мають свої особливості, які виявляються в сфері дії, характері нормативності, ступені юридичної сили, формі та визначають їх юридичну природу, тобто, сукупність юридично значущих характеристик. Певні складнощі з визначенням юридичної природи рішень Суду справедливості

ЄС виникають у зв'язку з відсутністю в установчих договорах відповідних роз'яснювальних положень стосовно цього питання.

Під час розгляду проблематики правової природи рішень Суду справедливості ЄС найголовніше питання, яке постає, – це їх юридична сила. Юридична сила рішень Суду справедливості ЄС є однією із властивостей, яка ставить їх на особливе місце серед джерел права ЄС. Взагалі юридична сила акта – це властивість, що вказує на співвідношення конкретного акта з іншими видами актів у їх ієрархії. Певною мірою юридична сила актів залежить від місця органу, який уповноважений його приймати. Говорячи про юридичну силу рішень Суду справедливості ЄС, насамперед, необхідно визначити наявність чи відсутність у них сили прецеденту.

Установчі договори не уповноважують Суд справедливості ЄС встановлювати нові норми права, а отже, і створювати прецеденти. До Лісабонських змін у Договорі про Європейське Співтовариство існувала ст. 220, яка зобов'язувала Суд забезпечувати дотримання права у тлумаченні та застосуванні Договору. Але оскільки на практиці в рамках своєї юрисдикції Суд справедливості ЄС не тільки надає тлумачення інтеграційного права, але й виводить з нього нові норми, які в подальшому змінюють правопорядок, а в деяких випадках на їх підставі навіть змінювалися установчі договори, то нова редакція установчого Договору цього положення не містить, тобто, не обмежує діяльність Суду справедливості ЄС лише забезпеченням дотримання права у тлумаченні та застосуванні установчих договорів. Підтвердженням нормотворчої діяльності Суду справедливості ЄС є, наприклад, те, що його рішення були покладені в основу багатьох директив у сфері інтелектуальної власності, а також були підставою для прийняття змін до теперішньої ст. 263 Договору про функціонування ЄС щодо надання Парламенту можливості бути як активним, так і пасивним учасником процедури скасування нелегітимних нормативних актів інститутів ЄС. Тобто, ми маємо справу з офіційним невизнанням за рішеннями Суду справедливості ЄС сили прецедентів, а на практиці – з існуванням такої властивості.

М.Н. Марченко відзначає, що на визнання судового рішення в якості прецеденту, ідентифікацію його юридичної природи та характеру впливають два чинники: формально-юридичний фактор та фактичні обставини [6, с. 480]. Під формально-юридичним фактором розуміється офіційне визнання загальнообов'язковості та імперативності судового акта. Фактичні ж обставини не формально, а реально визначають характер, юридичну природу, юридичну силу та соціальну значущість того чи іншого рішення. У разі з рішеннями Суду справедливості ЄС можна говорити про визнання за ними якості прецедентів за фактичними обставинами. На цьому етапі розвитку правової системи ЄС, безперечно, можна говорити про існування сформованого прецедентного права, створеного Судом справедливості ЄС, яке є одним із джерел наднаціонального

¹ Регламентом Суду ЄС надана можливість вирішувати питання щодо судових витрат як в остаточному рішенні, так і окремим наказом (ст. 69 Регламенту Суду ЄС). Частіше за все Суд ЄС роз'яснює це питання в самому рішенні.

² За рік Суд ЄС виносить не більше одного висновку, а іноді жодного.

права. Саме завдяки ньому правова система Союзу стала мати характер інтеграційної правової системи.

У разі здійснення юрисдикційних повноважень та судового контролю за діяльністю інститутів, держав-членів ЄС, певного нормоконтролю нормативних актів та надаючи їх тлумачення, Суд справедливості ЄС вдосконалює правові норми, розкриваючи їхній зміст та конкретизуючи їхні положення. Це є вкрай важливим, оскільки положення установчих договорів сформульовані досить недетально.

Рішення Суду справедливості також є остаточними, оскарженню не підлягають (що не можна сказати про рішення Загального суду), їх невиконання є підставою для притягнення до відповідальності, а це означає, що вони мають вищу юридичну силу. Так, рішенням у справі *Köbler* Суд справедливості ЄС визнав, що порушення права ЄС буде вважатися суттєвим і серйозним, якщо рішення національного суду було прийнято у невідповідності з практикою Суду справедливості ЄС [7]. Багато можна сперечатися про юридичну силу рішень Суду справедливості ЄС, але сам по собі факт, що відхилення від його практики національними судами є підставою для відповідальності держави, – достатній доказ того, що практика Суду справедливості ЄС має правотворчий прецедентний характер.

Варто зазначити, що прецедентне право Суду справедливості ЄС не можна порівнювати з прецедентним правом англосаксонської правової системи чи прецедентним правом у розумінні міжнародного права. У міжнародному праві судові рішення визнаються за допоміжні засоби визначення правових норм і є обов'язковими лише для сторін у справі, а у європейському праві такого їх віднесення не існує. А.І. Абдулін відзначає, що: «Більшість авторів схиляється до точки зору, згідно з якою судові рішення становлять джерело права, але джерело, яке відрізняється значною своєрідністю, – *sui generis*» [8, с. 196]. Це цілком пояснюється тим, що сам ЄС не підпадає під ознаки класичної міжнародної організації, відповідно, і його право та джерела цього права відрізняються своєрідністю.

Під час дослідження природи рішень Суду справедливості ЄС не менш важливим є питання обов'язковості власних попередніх рішень для самого Суду, тобто, питання дії доктрини *stare decisis*³ у межах самої судової системи ЄС. Загальновизнаним є факт, що Суд справедливості ЄС побудований за моделлю французької Державної Ради (*Conseil d'Etat*), яка є судом континентальної правової системи, де судовий прецедент не визнається за джерело права, а отже, Державна Рада не визнає дію доктрини *stare decisis*. Але, незважаючи на це, цікаво, що Суд справедливості ЄС досить часто ґрунтує свої рішення на попередніх рішеннях, хоча і без вказівки на це та прямого посилання на них. У деяких випадках попереднє рішення повністю або частково цитується без позначення його назви

та реквізитів або із посиланням на «усталене прецедентне право». Таку практику можна охарактеризувати як дотримання прецедентного права в якості певного взірця, але без обов'язковості слідування йому. Можна зауважити, що Генеральні адвокати у підготовці висновків до справ використовують прецедентне право Суду справедливості ЄС у великій кількості як основні джерела, на яких базуються їхні висновки. Сам Суд лише декілька разів відступав від своєї попередньої усталеної практики, що одразу становилося предметом критики науковців, які самі не можуть остаточно визначитися в можливості застосування доктрини *stare decisis* для судів ЄС. Вперше такої відступ відбувся у рішенні у так званій справі *HAG II* [9], яке змінювало позицію Суду справедливості, що містилася в рішенні у справі *HAG I* [10], що було винесене на 16 років раніше, щодо доктрини спільного походження. Справа стосувалася можливості власників торговельних марок у одній державі-члені стримувати імпорту продукції, що легально використовувала їхню торговельну марку в іншій державі-члені.

Варто зазначити, що в цьому випадку Суд справедливості ретельно пояснив підстави зміни своєї позиції (хоча і не зобов'язаний цього робити), для запобігання суперечностям щодо нової правової позиції. І, незважаючи на фактично регулярне слідування своїм рішенням, сам Суд закріпив можливість відступати від них. Тож говорити про визнання доктрини *stare decisis* у праві ЄС неможливо. Це означає, що такий самий висновок можна застосувати і щодо рішень Загального суду.

Зважаючи на активну діяльність Суду справедливості ЄС, яка іноді стає підставою критики західноєвропейських науковців, нерозповсюдження цієї доктрини на нього є позитивним моментом для самого Суду через можливість бути гнучким у своїй правотлумачній діяльності, яка фактично виявляється нормотворчою.

У теорії визнано, що суди у формулюванні своєї правової позиції мають дотримуватися принципу самообмеження, щоб не замінювати собою законодавця, а у випадку з європейськими інститутами – правотворчі інститути, але Суд справедливості ЄС постійно виходив за ці межі, що призвело до появи нових важливих принципів та норм, що в жодному разі не з'явилися б у самообмеженні Суду. Крім того, Суд справедливості ЄС ніколи не волив бути пов'язаним певними рамками, тим більше, що право – це система, що постійно перебуває в становленні та зміні. У цьому контексті варто згадати, що Суд справедливості ЄС негативно ставиться і до застосування доктрини *acte claire* через ризик бути зобов'язаним діяти лише в певному напрямі без врахування можливих змін [11]. Через це Суд неодноразово критикували науковці за свій активізм, який, на їхню думку, виходить за рамки установчих договорів та за рамки визначеної юрисдикції [12, с. 8; 13]. Але така гнучкість Суду справедливості ЄС є позитивним моментом, який часто йде на користь сторін у справах. Прикладом може слугувати рішення у справі

³ Доктрина *stare decisis* – це правило обов'язковості прецеденту, тобто, обов'язковості попередніх рішень для суду, який їх прийняв та для органів судової влади того самого чи нижчого рівнів.

Extramet v Council [14]. Позивач у цій справі, який був незалежним імпортером, вимагав скасувати Регламент Ради щодо накладення антидемпінгового мита на імпорту з Китаю та країн колишнього СРСР, який був виданий за ініціативою єдиного виробника кальцієвого металу в Співтоваристві – компанією *Pechiney*. Своєю попередньою практикою Суд справедливості встановив, що незалежні імпортери не можуть вимагати скасування антидемпінгових регламентів, навіть якщо їх група брала участь у процедурі, яка призвела до прийняття цього регламенту та була визначеною та обмеженою на момент цього прийняття [15]. Тож у контексті попередньої практики Суду справедливості позивач не мав права на оскарження Регламенту, який зачіпав його безпосередні права. Суд справедливості міг або слідувати своїй практиці, або відступити від неї, що продемонструвало б його ставлення до своїх прецедентів. У такому випадку Суд відступив від своєї попередньої практики, зважаючи на те, що вищезазначений Регламент зміцнював позицію компанії *Pechiney* як єдиного виробника цього виду сировини на терені Співтовариства шляхом введення мита для імпортерів та тим самим позбавляв її будь-якої конкуренції. Таким чином, Суд справедливості схиляється до того, що залежно від обставин він може змінювати свою практику, мотивуючи в конкретному випадку це досягненням цілей Співтовариства, спільної торговельної політики та здорової конкуренції.

Підтвердженням того, що Суд справедливості не зобов'язаний слідувати своїм рішенням може слугувати також можливість національних судів повторно

подавати преюдиціальний запит за ст. 267 Договору про функціонування ЄС у справі, яка є ідентичною вже розглянутій у преюдиціальному порядку справі. Національний суд може керуватися раннім рішенням, а може звернутися з новим преюдиціальним запитом, якщо у нього виникнуть проблеми з розумінням або застосуванням рішення, а також, якщо він наведе нові судження, що можуть змінити позицію Суду справедливості [16]. Тож Суд справедливості не є пов'язаним своїми попередніми рішеннями настільки, щоб не переглянути їх повторно. Але дуже часто, коли справа є ідентичною вже розглянутій, Суд справедливості у новому рішенні повністю повторює вже винесене рішення без будь-якого посилання на нього.

Виходячи з наведеного, варто дійти висновку, що рішення Суду справедливості ЄС можна назвати «квазі прецедентами» через їх важливість та необхідність їх дотримання в якості певного взірця без обов'язковості слідування або як певного принципу, який використовується для вирішення спору з різноманітними варіаціями.

Висновок. Зважаючи на вищевикладене, варто підкреслити, що суттєвий внесок рішень Суду справедливості ЄС у формування інтеграційної правової системи, а саме у конституціоналізацію права ЄС, не залежить від юридичної природи цих рішень. Вагомість цих рішень показала практика їх застосування та їх авторитетність серед держав-членів та інститутів ЄС. Також на практиці спостерігається все більше підвищення ролі прецедентів у діяльності як самого Суду, так і інших суб'єктів Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Право Европейского Союза в вопросах и ответах: учеб. пособие. / Отв. ред. С.Ю. Кашкин. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. 304 с.
2. Москаленко О.М. До класифікації джерел права Європейського Союзу. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2009. Вип. 1 (5). С. 55–60.
3. Steiner J., Woods L. Textbook on EC Law / J. Steiner, L. Woods. 7th Ed. London: Blackstone Press Limited, 2000. 832 p.
4. Право Европейского Союза: учебник для вузов. / Под ред. С.Ю. Кашкина. М.: Юристъ, 2002. 925 с.
5. Mancini F.G. The Making of a Constitution for Europe. *Common Market Law Review*. 1989. Vol. 26. P. 295–614.
6. Марченко М.Н. Судебное правотворчество и судебное право. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. 510 с.
7. Case 224/01, Gerhard Köbler v Republik Österreich. *European Court Reports*. 2003. P. I-10239.
8. Абдулин А.И. Право Европейских Сообществ: к вопросу о классификации источников. *Известия вузов. Правоведение*. 2001. № 4. С. 177–197.
9. Case 10/89, CNL-Sucal v HAG GF. *European Court Reports*. 1990. P. 1-3711.
10. Case 192/73, Van Zuylen v HAG. *European Court Reports*. 1974. P. 731.
11. Комарова Т.В. Рішення Суду Європейських Співтовариств: питання судового активізму. *Пробл. законності*. 2008. Вип. 94. С. 232–238.
12. Четвериков А.О. Основные органы Европейского Союза: Конституционно-правовой аспект: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.02. М., 1999.
13. Rasmussen H. The European Court's Acte Clair Strategy in C.I.L.F.I.T. Or: Acte Clair, of Course! But What Does it Mean? *European Law Review*. – 1984. Vol. 9. P. 242–259.
14. Case 332/89, *Extramet v Council*. *European Court Reports*. 1991. P. I-1027.
15. Case 307/81, *Alusuisse Italia SpA v Council and Commission*. *European Court Reports*. 1982. P. 3463.
16. Case 14/86, *Pretore di Salo v Persons Unknown*. *European Court Reports*. 1987. P. 2545.